

A kiadók és a könyvtárak, a könyvtárak mint kiadók

„A magyar könyv nehéz helyzetben van. Válságról talán nem lehet beszélni, de nehézségekről igen. A magyar könyv valahogy úgy van, mint a mezőgazdaságunk: a termelés folyik, sőt virágzik, a krízis az értékesítéssel kapcsolatos. A kormány tömeges könyvvásárlással nem oldhatja meg a kérdést. Nincs nagyobb veszedelem, mint ha az irodalom-, művészet- és tudománypolitikába parlamenti ország miniszter túlságosan beavatkozik. A miniszter szükségképpen pártember, a pártpolitikai szempontok pedig a magas művelődés halálát jelentenék. Magyar kultuszminiszternek óvakodnia kell attól, hogy a magyar szellemi és tudományos élet teljes szabadságához hozzányúljon. Az én felfogásom az, hogy a kultuszminisztérium az orvosi, technikai, gazdasági és természettudományokkal foglalkozzék, az irodalom pedig nagyobb mértékben engedje át a teret az Akadémiának, amely sokkal nagyobb mértékben biztosítja a függetlenséget.

Ez azonban nem szolgálhat ürügyül arra, hogy a magyar közoktatás ne tegye meg a maga kötelességét a könyvtárak és iskolakönyvtárak alapítása terén. A magyar városoknak és községeknek is meg kell tenniük a magukét ezen a téren. A legnagyobb nyomatékkal oda fogok hatni, hogy az önkormányzati testületek nyilvános könyvtárak létesítésével és azok állandó táplálásával teljesítsék kötelességüket.”

Ezeket a mondatokat 70 esztendővel ezelőtt az első ünnepi könyvhét megnyitásakor Klebersberg Kuno kultuszminiszter mondta az Akadémia dísztermében. Úgy vélem, máig aktuálisak.

Valamikor a hatvanas-hetvenes években a konvergencia elméletek azt vetítették előre, hogy a közép-kelet-európai könyvkiadás és értékesítés piaci elemekkel fog gazdagodni, és a nyugat-európai kapitalista könyvkereskedelem bizonyos elemeket átvesz a termelési és elosztási folyamatokba beavatkozó állammodelltől. A két különböző típusú gazdasági-politikai rendszer egymáshoz való simulása azonban egészen másként alakult. Hogy hogyan, azt immáron több mint tíz esztendeje tanúként éljük meg. Voltak esztendőök, amikor „földcsuszamlás” következett be mind a kiadók számában, mind a kiadványokéban. Az egykori huszonkét állami kiadó privatizációja, új kiadók létrejötte – volt, amikor számuk meghaladta a kétezret –, a cenzúra megszűnése valóságos kiadványözönt kínált a könyvet kereső olvasónak, a gyűjteményt építő könyvtárosnak. Ezzel csaknem párhuzamosan jelentkezett a könyvek árának nem várt és ilyen mértékben nem is jósolt emelkedése, s az a szomorú tény, hogy a könyvtári könyvbeszerzésekre fordítható összegek inkább csökkentek, mintsem emelkedtek. A lakosság is laposabb pénztárcával jutott el a könyvesboltokba, átalakultak a vásárlói szokások is, mindezek következtében nagyobb nyomás nehezedett a könyvtárakra is.

A nyolcvanas-kilencvenes évek a hazai közkönyvtárügyben a gyűjtemények alakítása szempontjából is paradigmaváltást hoztak. Az oktató-nevelő könyvtár

ideája halványulóban, erősödik az információ-szolgáltató és szórakoztató szerep. Itt csak érintőlegesen említem az újfajta információhordozókat, amelyek megjelenése önmagában is átformálta a könyvtári gyűjteményeket. A tudományos és szakkönyvtáraknak nem kell már küzdeniük a mindig rövidre szabott devizakeretekkel, csak forintjuk legyen elegendő! Igaz, hogy vásárlóértéke a hazai leértékeléstől éppúgy változik, mint a kiadványok árának emelkedésétől. Így kettős szorításban kell gazdálkodniuk, s beszerzéseik jó részét a folyóiratok vásárlása teszi ki, hiszen ezekben van a friss tudományos eredmény.

Az elmúlt tíz esztendőben nagyot változott a könyvkereskedelem is, talán az a legnagyobb változás, hogy időközben valóban kereskedelem lett. Volt idő, amikor az utcákon asztalokon, aluljárókban ponyván árulták a portékát, a 17. századi időket idézve, de időnként a maffia-módszerekkel is találkozhattunk. „Székhámos dilettánsok húztak ebből a helyzetből hasznot, s rombolták tovább a könyvek nimbuszát... Ez volt az az időszak, amikor a törvények kijátszása virtusnak számított” – írja ezekről az évekről Bart István (Könyvhét, 1999. január 28.). Ez volt az az időszak – tehetjük hozzá –, amikor a gyarapító könyvtárosok standtól standig, pincétől pincéig rohanguáltak, hogy olcsón juthassanak hozzá a könyvhöz. Azóta megváltozott a könyvkereskedelem színvonala, igaz, lényegesen csökkent a boltok száma, másfajta szemlélet és gondolkodás nyert teret, „harmonikusabb a kapcsolat az üzleti érdekeltség és az értékek között.” (Bart István uo.)

Mindenesetre megváltozott az eltelt tíz esztendőben a kiadás és a kereskedelem szerkezete, megszűntek a monopolhelyzetek, s ennek következtében a gyarapító könyvtárosoknak jobban körül kell nézniük a piacon, több gondot kell fordítaniuk akár csak egy-egy mű beszerzésére is. Egyetlen példával szeretném szemléltetni: az Ikon kiadó 1992-ben a Matúra Klasszikusok sorozatban megjelentette Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényét. Csak a gondos lapozgató, Veres András jegyzeteibe is beleolvasó vehette észre, hogy a kötet egyéb érdemei mellett (elemzések, irodalomjegyzék, befogadásvizsgálat stb.) nem a mű sokadik kiadását kínálja, hanem 1945 óta ez az első csonkítatlan kiadás: a korábbi edíciók – jelöletlenül – fontos mondatokat, időnként oldalakat hagytak el politikai megfontolásból.

A nagy változások és szerkezetátalakítások a külföldi kapcsolatok megteremtését is előtérbe állították, magyarán mondván meg kellett mutatnunk magunkat a világnak, de kellett a hazai olvasóknak is valamiféle tájékoztatási, tájékozdási pont, s szükségük van rá a korrekt, jó könyvkereskedőknek is. A strassbourgi Európa Tanács is sok tanulmányt készítettett, különböző támogatási programok születtek a nemzeti books-in-print adatbancok elkészítésére és a know-how átadására. A felépítés koncepcióját a német Börsenverein által működtetett „szállítható könyvek listája” jelentette. Csehország és Lengyelország a munkálatokat 1994-ben kezdte el, ahogyan olvashatjuk Gámáné Morvay Katalin Senki sem próféta című írásában. (Könyvhét, 1999. febr. 1.). „Magyarországon teljesen más volt a helyzet – idézi az ISBN Review 1998. 19. számát –, ugyanis itt már korábban és függetlenül 1992-ben megkezdte a Typotex Kft. egy ilyen típusú adatbank létrehozását”, amelyet INDEX Könyvadatbázis címen forgalmazott. Könyvek Magyarországon címen kötetben is kiadták, s azóta is létezik; most már elérhető az interneten is (www.konyvkereso.hu). Ötvennégyezer-hatszázkilencvenhét könyv és háromezer-nyolcszáznegyvenegy kiadó, terjesztő és bolt adatai egy he-

lyen! Miután a kapható könyvek listájáról van szó, itt több év kiadványai találhatóak együtt. Érdeemes tudnunk, hogy az adatbázisba való bejelentés önkéntes a kiadók és terjesztők részéről.

Nem gondolom, hogy ezen írás keretében kell megismertetni az állománygyarapítókkal az Új Könyvek c. kéthetente megjelenő, mindig a friss könyvtermést bemutató KMK kiadványt. A Könyvtárellátó Kht. mint a lap kiadója gondoskodik a friss könyvtermés (most már egyre több CD-ROM és más) folyamatos szállításáról. Az utóbbi esztendőekben valóban korszakos változások történtek, szó lesz még róluk, de itt rögtön az elején szeretném megjegyezni: a tartalmi gazdagodás mellett eljött és mindmáig velünk van a művesség hiánya, a slamposág. Az új technológiák, a számítógépek és a fejlett nyomtatási technika megjelenése sajnos sokszor együtt jár a szakértelem hiányával, a gondatlansággal, a nyelvtani hibáktól hemzsező kiadványok előállításával. A könyvvel naponta foglalkozónak az a határozott érzése, már-már meggyőződése: eltűnt egy hajdan igencsak megbecsült foglalkozás a nyomdákban, kiadókból – nincsenek korrektorok! Kner Imre Szabó Lórinchez írott egyik levelében ez olvasható: „Az én egész életem azért pazarlódik el, hogy belevigyem az emberekbe a tipográfiai kvalitás iránti érzéket.” Ma alig van olyan kiadvány, amelyben ez az igényesség tükröződik.

Kellene szót ejtenünk a kiadói etikáról is, mely – tudom, kemény szavak ezek – fogalom és magatartás bizonyos kiadóknál sajnos ismeretlen. Könyvtárosoknak különös felelősségük van a hamis címlapú, kolofont nem ismerő kiadványok felismerésében. „A legújabb idegen szavak szótára”; „A legújabb regiszteres helyesírási tanácsadó”; „A legújabb angol–magyar szótár” típusú munkákra gondolok, amelyek főként a század húszas-harmincas éveiben voltak „legújabbak”, mára közönséges hamisítványok. Még azt is feladatunknak vélem, hogy gyermekeiknek könyvet vásárló szülők figyelmét felhívjuk ezekre a könyvekre – ne vásárolják őket!

Ennyi negatívum után visszatérek a kiadók és könyvtárak kapcsolatrendszerére, melyek között tételezhetünk szinte a teljes érdekazonosságig elmenő, igen szoros kapcsolatot is, de felfoghatjuk viszonyukat rendkívül lazának, egymás érdekköreit alig-alig érintőnek. Egy mégoly vázlatos történeti szemle is mindkettőre találhatna nyomatékos példát. Kérdésünk az, hogy ma milyen ez a viszony, milyen lenne az optimális, illetve miként lehetne eljutni az optimum közelébe.

Igen laza, szinte nemlétező a könyvtárak és kiadók viszonya azokban az időszakokban, amikor egyik vagy másik intézmény státusa gyenge, érdekérvényesítő szerepe a nulla felé tendál vagy akkor, amikor egyikük vagy másikuk igen erős, s így nem szükséges, hogy a másikra bármiféle tekintettel is legyen. Az első esetre is, a másikra is többféle történeti példa sorolható. Amikor nem vagy alig voltak könyvtárak, a kiadóknak ügyet sem kellett vetniük rájuk, nem is vetettek. Hatalmas kiadók létesültek, hirdettek, piackutattak, felmértek stb., ám dokumentumaikban a szó, hogy könyvtár, elő sem fordult. A Singer és Wolfner, a Révai stb. ma már feldolgozott történetei, tulajdonosok visszaemlékezései nem utalnak könyvtárakra. Az ilyen szempontból is a faktografikus feldolgozás csúcspontját jelentő ún. nagy Pintér (a nyolckötetes magyar irodalomtörténet) – jóllehet gondosan

számba vesz minden, az irodalommal kapcsolatos instanciát, és természetesen igen alaposan feltérképezi a kiadókat is – a könyvtárakról szót sem ejt (természetesen ebben a vonatkozásban). De ilyenféle volt a helyzet közvetlenül a rendszerváltozás után is. Az egyre-másra alakuló új kiadók, immáron ez is dokumentálható, ha közel sem olyan pontosan-alaposan, mint az előbb említett korszaké, a könyvtárakra való minden tekintet nélkül jöttek létre, azok igényeit, vásárlóerejét, egyáltalán létét abszolút semmi figyelemben nem részesítették. Igaz, ezt nem is nagyon tehették, hiszen a könyvtárak, mint korábban már szó volt róla, épp e korszakban létükben is veszélyeztetettek voltak, velük számolni nemcsak nem volt érdemes, de nem is igazán lehetett.

De, miként persze mindenre a történelemben, ellenpéldák is akadnak jócskán. Az első világháború előtti időszakban, például az Akadémia vagy akár a Kisfaludy Társaság mint kiadók kifejezetten a könyvtárak számára, azok igényeit felmérve, megelőlegezve adtak ki egész sorozatokat, amiként ez – mondjuk a Budapesti Szemle (a Gyulai Pál-féle) hátsó oldalain elhelyezett hirdetésekéből, de primér kiadói dokumentumokból is adatolható. Nélkülözhetetlen a tanári könyvtárakban – szól nem egy kötet vagy sorozat jellemzése. A könyvügynökök, ezt még Móricz regényeiből is tudhatjuk, nem mulasztották el az iskolai, a kasszinói stb. könyvtárak felkeresését. És hasonlóan vagy még erősebben kapcsolódott a két intézmény a későhatvanos és a hetvenes években. A Könyvtárellátó mellett a Könyvtári könyvminősítő bizottság például kifejezetten abból a célból született – az akkori művelődési minisztérium hozta létre –, hogy előzetes kiadói tervek alapján jelezze az ezt egyébként intenzíven igénylő kiadók számára, mely művekre lenne, mely művekre van igénye a könyvtári világnak, mely művekből kívánnak vásárolni a könyvtárak, sőt e bizottságnak arra is módja volt, hogy javaslatokat tegyen a kiadóknak, mit, milyen műveket kellene kiadniuk. Freud esszéink, legfontosabb tanulmányai gazdag válogatása kiadásának nem elhanyagolható oka volt, hogy a könyvtárak – e bizottságon keresztül – nyomatékosan igényelték megjelenítését. De Kemény Zsigmond életműsorozatában is csak azért jelenhetett meg az akkoriban (1982) fölöttébb aggályosnak tűnő Forradalom után-t és Még egy szó a forradalom után-t tartalmazó kötet, a Változatok a történelemre című, mert a sorozat szerkesztője – ez visszaemlékezéseiből tudható – a könyvtári igényekre hivatkozott, hivatkozhatott. Persze jól tudjuk, hogy akkor könyvhiány volt.

Már nem a mára jellemző a FSZEK ún. „rongyos könyvek” kezdeményezése, akciója. Mint ismeretes, a FSZEK olvasószolgálatának tudós munkatársa, Havas Katalin igen alaposan felmérte, lajstromozta, melyek azok a könyvek, amelyek az intenzív használat következtében elrongyolódtak, amelyek iránt az olvasói kereslet állandó és nyomatékos, amely műveket tehát sürgősen és a rá irányuló kereslet okán nyereséggel érdemes, szükséges kiadni. A kiadók képviselői megvásárolták ezt a lajstromot, embereik egyúttal azonban úgy nyilatkoztak, hogy csak a könyvtárak igényei alapján nemigen érdemes bármit is kiadni, a könyvtárak nem számítanak felméréseik szerint érdemleges piacnak. Hogy azután e lajstromozott könyvek jelentős része mégis megjelent, többféleképp is értelmezhető, mindenesetre maga az akció nemcsak a kiadók és könyvtárak kapcsolatainak alakulására lehet – polivalens – példa, de egyúttal e kapcsolat problémáinak egy jó részét is indexelheti.

Mielőtt ezeknek az indiciumoknak a nyomába erednénk, érdemesnek látszik egy futólagos pillantást vetnünk Európára. Csak egy-egy képet villantanék fel, értelmezni sem óhajtanám őket, úgy vélem, magukért beszélnek. Tehát:

Német (és amerikai) egyetemeken mindennapos, pontosabban havi, félévi rendszerességű esemény, hogy megjelenik a campuson egy-egy nagyobb kiadó kamionja, és leteszi rakományait, természetesen könyveket, friss kiadványokat. E műveket nem veszik állományba, nem leltározzák, katalogizálják stb. Ez afféle fogyó anyag, az egyetemisták „szakszervezeti” kölcsönkönyvtára. Használat után eldobandó.

A francia kiadók – ismeretes – bizottságok tucatjait működtetik kizárólag azaz a céllal, hogy a friss termékeket szemlézzék, díjazzák, értékeljék stb. E bizottságok tagjainak mintegy fele a könyvtári területet képviseli.

Skandináv felmérések tanúskodnak róla, hogy a kiadók piackutatásainak, kereslet-felméréseinek punctum saliens a könyvtárellátó. Hasonló mondható el Hollandiával kapcsolatban is.

De tán elég is a példákból. Érdemesebbnek látszik némi teoretikus megköze-lítéssel próbálkozni. Elméleti szempontból nézve kiadók és könyvtárak viszonyá-nak, viszonyrendszerének több síkja állapítható meg. Az egyik, bizonyos szem-pontból a legfontosabb és legalapvetőbb, a kiadók és a nemzeti könyvtár visz-nya. Ez természetesen törvényileg szabályozott. Magától értetődően a köteles-példányokra gondolok. Miként a régi görögök elsőszülötteiket, akként a kiadók is edícióik elsejét az isteneknek, illetve a nemzeti könyvtárnak áldozzák. Ha ál-dozzák! Ennek jelentőségét, értelmét taglalni feleslegesnek tűnik. A kapcsolat itt fundamentális jellegű, adott, és mintegy az örökkévalóság pecsétjét viseli. Eh-hez képest minden más sík efemer, alkalmi és változékony, többé-kevésbé ön-kéntes, és mint minden önkéntes akció, az érdekek nyomvonalán helyezkedik el. Mik lennének ezek az érdekek? Vegyük először a könyvtárak érdekeit, azután a kiadóké, és lássuk, hogyan kvadrálnak egymással. A könyvtárak első számú ér-deke a kiadókkal szemben, hogy olyan munkákat adjanak ki, elérhető áron, ame-lyekre olvasóiknak szükségük van. Ez az olvasói kör könyvtártípusonként erősen módosuló képet mutat. Itt érdemes számba venni, milyen könyvtártípusok jöhet-nek szóba. A szakkönyvtárak és a nagy tudományos könyvtárak a legfüggetleneb-bek a – hazai – kiadóktól. Ők, a dolog természetéből következően, elsősorban idegen nyelvű, külföldi könyveket vásárolnak, jobbára még csak a fordításokban sem érdekeltek. Annál is kevésbé, mivel a fordítások eleve kevésbé frissek, bizo-nyos szakmák esetében von Haus aus már el is avultak. Jellemző, hogy bizonyos nagykönyvtárak (pl. az ELTE Központi Könyvtára) számos esetben meg sem vásárolják az állományban már meglévő angol vagy német alapmunkák magyar fordításait, szakkönyvtárak esetében ez a tendencia fokozottabban észlelhető. Nem így a – régi szóval – közművelődési könyvtárak, amelyekre épp a fordított eljárás a jellemző. Főként magyar nyelvű munkákat vásárolnak, maximálisan ér-dekeltek tehát abban, hogy a híres, fontos, intellektuálisan vagy érzelmileg (esz-tétikailag) jelentős művek „leforduljanak”. Hogy melyek lennének ezek a mun-kák, a könyvtárosok legalább olyan jól tudják, mint a kiadói szakemberek. Első-sorban nevekről van itt szó. A korszerű magyar munkák hivatkozásai alapján kialakult és állandóan alakulóban van egy szakmánként, szakterületenként ter-

mészetesen alapvetően eltérő, néhány tucatnyi sűrűn emlegetett, a szellemi elit ajkán állandóan szereplő névsor. Ezekről a nevektől kell műveket kiadni, ezek a művek azok, melyekre a könyvtárak állománygyarapítói szinte idegesen várnak. A névsor persze állandóan, szakmánként más-más ütemben, de minden szakterületen folyamatosan változik. E munkákra a könyvtárak biztos vevők, annál is inkább, mivel őket meg olvasóik várakozásai animálják. E kapcsolat sajátos változata, amikor nem annyira a szellemi elitről és nem nagy nevekről van szó, hanem tömegesebb és témákra irányuló várakozásokról. Ősi könyvtárosi tapasztalat, hogy tévében bemutatott filmek regényváltozata iránt – a tévéadást követően – felburjánzó kereslet mutatkozik. E keresletnek maibb változata, hogy a tévéből elhíresült témák feldolgozásai iránt buzdulnak az olvasók. Ezt az olvasói nyomást is a könyvtárak közvetíthetik a kiadóknak, illetve érdekeik itt találkozhatnak. Megint más könyvtártípus, és így más jellegű igényszerkezet a gyerek-könyvtáraké. Gyerekkönyvek esetében általában a kínálat teremti a keresletet, mármint a konkrét műveket illetően. A gyerekeknek mesekönyvekre van szükségük, és bármely mesekönyv megfelel a célnak, csak ki kell adni – gondolhatnánk. Nem egészen így van. Igényes művekre van szükség! A másféle igények itt nem neveket, hanem könyvtípusokat jelentenek. Tehát nem az a kérdés, milyen témában – hisz minden témának szüksége van ifjúsági reprezentációra – adandó ki valami, hanem az, hogy milyen könyvtípus most a divatos. Elsősorban a szöveg és vizuális informálás aránya itt a döntő, a tendenciák ezen mérhetőek. Ma – a külföldi trendeknek megfelelően – a vizualitás szinte nyomasztó előtérbe kerülése az alapirány. A legmegfoghatóbb és legegységesebb a kiadásokhoz való viszony az iskolai és a felsőoktatási könyvtárak esetében. Mellesleg itt a legszorosabb a kapcsolat kiadó és könyvtár között, hisz mind a tankönyvek, mind a kötelező olvasmányok sajátos típusú kiadók által adatnak ki, és persze törvényszerűen landolnak az iskolai és felsőoktatási könyvtárakban. Itt nem annyira az érdekek egyeztetése a probléma, hanem a monopóliumok kialakulásának a veszélye nagy még mindig. Kiadók és könyvtárak érdeke így, míg egyik oldalon szinte egybeesést jelent, más oldalról csaknem diametrálisan eltérő. A könyvtárak számára a kiadói versenyhelyzet lenne alapvetően kívánatos, a kiadónál épp ellenkezőleg. Hogy azonban a kiadó is meglelheti itt érdekét, olyan hatalmas és átütő erejű példa igazolhatja, mint az Osiris (persze egyetemi tankönyveinek sorozatára gondolok), de említhetném az Aulát is.

Mint látható, a könyvtárak igényei meglehetősen szóródást mutatnak. Nem kevésbé ilyen azonban a kiadói érdekskála sem. Úgy hiszem, a kiadó mint olyan, tehát a gyakorlatban nem létező kiadó általában, két könyvtípus piacra dobásában érdekelt. Hogy érdekeit érvényesíti is, többen boncolták már, legnagyobb elmeéllal talán Tamás Gáspár Miklós. Az egyik a dömpingáru piacra dobása, a biztos vevőkörrel, tehát minimális intellektuális vagy esztétikai igénytámasztással fellépő műveké. Régen aluljárós irodalomnak hívták az ilyent, ma már az elnevezés elavult. A másik típus az exkluzív műveké, a választott keveseket, ám azokat tűzön-vízen keresztül érdeklő, birtoklásukért semmit sem sokalló könyvek köre. E két homlokegyenest eltérő típusú kiadvány között lennének az igazi művek, amelyek kiadásában azonban a legkevésbé érdekeltek a kiadók. A helyzetre jellemző, hogy a könyvtáraknak épp ez a köztes mezőny lenne az igazi terepe.

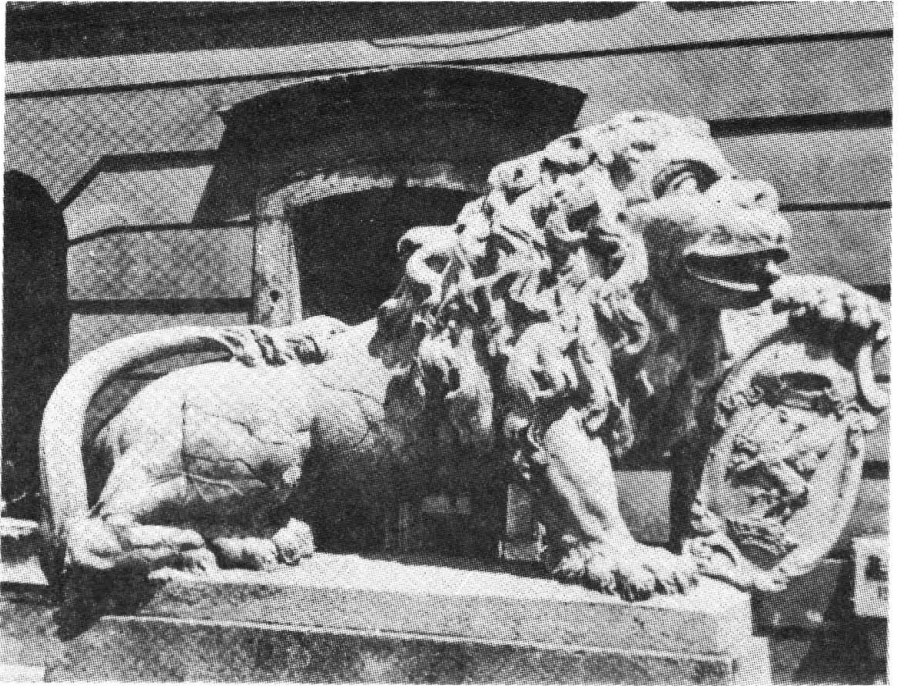
Ha ezen ellentét jegyében szemléljük könyvtárak és kiadók viszonyát, márpedig ezt kell, ezt is kell tennünk, akkor a kép meglehetősen sötétnek tűnhet. De vannak más aspektusok is. Fenti vázlatunk ezekhez is nyújthat bizonyítékokat, meghatározó jegyeket. A könyvtárak tipológiája, mint láthattuk, meglehetősen gazdag, változatos képet nyújtó. De ilyen a kiadóké is. Részint mint szakosodott intézményeké, adott kiadványfajra és/vagy szakra/témára, részint mint intézményen belül is különböző profilokra, profilok egész skálájára ráállt műhelyké. A probléma inkább abban áll tehát, hogy a kétféle típusgazdagság, könyvtáraké és kiadóké nem vagy nem egészen, nem optimálisan fedi egymást. Ha a két intézményrendszer közti – az érdekek mentén szerveződő, szervezendő – együttműködésre gondolunk, ezt a specializálódást az elsők közt kell figyelembe vennünk. De túl ezen, a mindkét intézmény érdeklődésének homlokterében álló objektumokat, magukat a kiadványokat, (nevezzük őket az egyszerűség kedvéért könyveknek, bár korántsem csupán könyvekről lesz szó), is meg kellene szemlélünk közelebből, épp az adott szempontból.

A „rongyos könyv” akcióról elmélkedve Hanas Katalin nyomatékosan kiemelte, hogy van egyrészt egy meglehetősen stagnálónak, statikusnak tűnő követelményrendszer: a különböző oktatási intézményekben ajánlott, mintegy „feladott” könyvek halmaza. Ez a halmaz került épp a rongyos könyvek listájára, ezeket ajánlotta újrakiadásra a kiadóknak a FSZEK. Nos, mit tartalmaz ez a lista? Történetileg teljesen érthetően a világra nyílni kezdő hatvanas, hetvenes évek idegen nyelvből fordított munkái domináltak benne. E művek jó része mára elavult, vagy azért, mert újabb, jobb, divatosabb művek váltották fel és ki őket, vagy azért, mert jobb-újabb nem született ugyan, de a régi könyv ma már elvesztette aktualitását. Én azonban azon kell, hogy tündödjek, nem volt-e túlon túl szűk ez a merítés. Persze nem a FSZEK merítésére gondolok, hanem a könyveket ajánlókéra, főként a felsőoktatásra. Azóta – számos jel mutat rá – az ajánlók is mintha elmozdultak volna, még hozzá több irányban is. Természetes kíváncsi vagyok – szólunk róla –, hogy a szakmánkénti törzsanyag, a keresett nevek és művek csoportja mit jelent. Ezek kiadása, e mozgó-változó törzsanyag figyelemmel kísérése, követése alapvető kíváncsi. De hazai és külföldi – főként külföldi – példák mást is sugallnak. A régi könyvek új kiadásairól van szó. Tudománytörténeti tény és számtalanszor megerősített jelenség, hogy a paradigmaváltásokkal dolgozó szakmai fejlődés során más és más fény vetül a múlt szakmunkáira. Rég elavult kacsatnak tartott szerzők és művek kerülnek az érdeklődés, sőt a divat reflektorfényébe. És természetesen tegnap még divatos művek és szerzők hullanak a – feltehetőleg ideiglenes – feledésbe. Csak nem is oly rég strukturalizmusról és -tól zengett a világ, szinte minden társadalomtudományi diszciplína az irodalomelmélettől a szociológiáig, a filmelemzésektől a történettudományig. Ma a terminus is szinte tilalmas, említése is vaskalaposágot, avíttágot sugall. Ma a hermeneutika, a dekonstrukció, a recepció, a tradálás és társaik az uralkodó csillagkép. És amiként a strukturalizmus, a generatív nyelvészet vagy a szemiotika uralma idején a múltból azok a nevek és művek fedeztetek fel, amelyek ante datum strukturalizmusa (stb.) kiderítettett, akként ma a mai csillagképek diktálják a múlt szemléletét is. Csak néhány példa. Még tíz-tizenöt évvel ezelőtt is valaki aligha tűnhetett salabakterebbnek Taine-nél, Macaulay-nél vagy Trevelyannál. Ma ők a legtöbbször nyugati nyelven újra és újra kiadott érvényes mesterek.

A múlt században magyarul is megjelentek (természetesen Trevelyan kivételével). Rövidesen mindenütt keresni fogják őket. Hol vannak? Nemcsak a szocialista állam- és jogelmélet vetett árnyékot a liberális állam-, jog- és politikai filozófiai munkákra, köztük e témakör olyan európai rangú hazai képviselőjére is, mint Concha Győző, de egyáltalán a hatvanas évek nyugati liberalizmus-apályára is. Mára a fordulat gyökeres, és nem kell jósnak lenni ahhoz, hogy pl. Concha műveinek kiadására inkább előbb, mint utóbb sürgős szükség lesz. A politikafilozófia jól érzékelhető kantianus fordulata (ld. republikanizmus és társai) természetesen nemcsak a kantianus klasszikusokat „támasztják” fel, de a kanti gondolatok egy egész, sok évtizeden keresztül végleg eltemetettnek hitt/bizonyult halmazát is. E téren egy könyvtár (az OPKM) bizonyult kiváló kiadói szimatúnak a nagy kantianus pedagógusok könyveinek újrakiadásával. A gadameri-ricoeuri hagyományértelmezés fényében válnak nélkülözhetetlenné olyan, ugyancsak feledett klasszikusok, mint pl. az esztétikatörténész Jánosi Béla. Ismétlem, mindez csak példa, utalás, a kérdéskör komoly vizsgálatot igényel. Ám az nyilvánvaló az eddigiekből, hogy egy többszörösen tagolt, hármas osztatú rendszerrel kell számolnunk. A kiadók, a könyvtárak és a könyvek önmagukban is bonyolult, multiartikulált szisztémáival.

Mielőtt azonban e tagoltságok optimálisnak tekinthető kölcsönviszonyaival foglalkoznánk, érdemes két kitérőt is tennünk. E két kitérő azután becsatlakozhat majd az optimalizálási stratégia megfelelő rekeszeibe.

Az egyik ilyen külön téma a könyvtárak mint kiadók témaköre. A régmúltban nemigen érdemes kutakodni, az első igazán fontos etap az volt, amikor – ki-ki emlékezhet még rá – Pécsen bemutatták 1982. dec. 1–2-án a nem hivatásos kiadók kiadványaiból rendezett országos kiállítást, és megrendezték hozzá a téma kontúrjait felrajzoló tudományos konferenciát Országos könyvkiadás – nem hivatásos kiadók címmel, ideológiai menlevelet (is) adva a nemhivatalos kiadványozásnak, kiadási tevékenységnek. E kiállítás és konferencia legnagyobb meglepetése, mármint a dolgot nem ismerők számára való meglepetése a könyvtárak roppant hangsúlyos jelenléte volt. Kiderült, immáron országos nyilvánosság előtt, hogy a könyvtárak jelentős kiadók, méghozzá sajátos profilokkal. Azóta a könyvtári kiadói tevékenység nemhogy szűkült volna, hanem épp egyre virágzóbb, gazdagabb. Mit adnak ki a könyvtárak és miért? Mindenekelőtt saját magukat adják ki. Persze nem a könyvtárismertető füzetekre gondolok, hanem a hírlevelekre, szakmai, hálózati híradókra, nagyobb könyvtárak esetében országos szakmai lapok kiadására. Gyakorlatilag ma a könyvtári szakirodalmat szinte kizárólag könyvtárak bocsátják közre. A nemzeti könyvtár a kiadója a szakma legfontosabb folyóiratai közül kettőnek (3K, Könyvtári Figyelő), az OMIKK a TMT-nek, és rövidesen – a tervek szerint – ugyancsak a nemzeti könyvtár lesz a közrebocsátója a Magyar Könyvszemlének is. A megyei könyvtárak adják ki a megyei könyvtári élet híreit és műhelyproblémáit taglaló híradókat, hálózati híradókat, amelyek jó része országosan olvasott, fontos szaklap. Természetesen a könyvtári-informatikai szakirodalom jó része is a könyvtárak kiadásában jelenik meg, és korántsem csupán a nemzeti könyvtár ebben is vezető szerepére, helyére gondolok. Hisz ismeretesek az OMIKK alapvető szakkönyvei (akár lexikonai – ld. Tudósexikon) is, az ELTE könyvtárának egyetem- és könyvtártörténeti so-

rozatai stb. is. De szakkönyvtárak is adnak ki alapvető dolgokat. Az *OPKM* kiadói skálájára érdemes utalni az egyik oldalon (mellesleg szeptembertől szakfolyóiratot is fog produkálni, a *Könyv és Nevelést*), a múzeumi könyvtárakéra a másikon (itt a kettős – múzeumi és könyvtári – kötődés jelent névumot és kiadványgazdagságot). De a megyei könyvtárak sem érik be az öntükröztető folyóiratkiadással. A helyismereti szemlék, összefoglalók, kiadványok túlnyomó többségét könyvtárak bocsátják közre, és könyvtári kiadványokként jelennek meg az eseménynaptárak, helyi személyiségek, alkotók stb. lexikonai, bibliográfiái, bemutatásai is. A Komárom-Esztergom megyei könyvtár esete tán a legmesszibbre látszó, de korántsem magányos produkció. Ez a könyvtár országos jelentőségű irodalmi havi folyóiratot (*Új Forrás*) ad ki, (főszerkesztője a könyvtár igazgatója), *Új Forrás* könyvek címen alapvető fontosságú egyes kötetek garmadáját stb. Legújabbán a Somogyi Könyvtárral közös kiadása Vekerdí László válogatott életmű-bibliográfiája, Gyuris György munkája. Egy másik, talán extrémnek is tűnhető példa: a szolnoki megyei könyvtár adta ki névadója, Verseghy nyelvemléti munkáit, amelynek hiánya tudománytörténeti szégyen és filológiai-nyelvészeti – botránys – hiátus volt. Szinte minden megye közrebocsátotta Bél Mátyás országismertető-bemutató nagy leíró-történeti monográfia-sorozatának, ennek az egyetemes tudománytörténetben is páratlan becsű alkotásnak rá vonatkozó kötetrészeit, az Akadémiára „csak” a latin eredeti kritikai kiadását hagyva. Tanulságokat – egyelőre – nem vonnánk le a könyvtári kiadási tevékenységgel kapcsolatban, volumenéről, jellegéről tán sikerült jellemzőt mondanunk. E téma önmagában külön elemzést érdemel.

A másik kitérő az ún. elektronikus vagy digitális kiadványozással lenne kapcsolatos. E téren egyetlen, igaz, fundamentális jellegű-mélységű ellentmondásról kellene szólnunk. Mert egyrészt, amint azt oly ékesen példázza a MEK genezise és máig tartó gyakorlata, az elektronikus könyvtár maga a jó értelemben vett anarchia. Ez adja nemcsak báját és vonzerejét, de szinte létokát is. A hálóra ki-ki azt visz fel, amit akar, és ebben senki sem gátolhatja. Minden gátló tényező e területen maga az ellenforradalom, a szörnyűség és a téboly. Ámde másrészt – ezt pedig a Neumann-ház koncepciója példázhatja – égető szükség van a nemzeti kulturális örökség szakszerű digitalizására, arra, hogy az alapművek, alapforrások átmelessenek – mintegy Noé bárkája utasaiként – az újabb és újabb nem gutenbergi galaxisokba. Itt azután mindennek van helye, csak anarchiának nem, különös tekintettel a költségekre és az értékekre. Szigorú szakmai konszenzusra és ellenőrzésre van szükség ahhoz, hogy megállapíttassék, minek *kell* mindenképp felkerülnie a bárkára, és mi eshet – esetleg – áldozatul a vízözönek. Hogy ez a kontroverzia mit jelent és fog jelenteni a gyakorlatban, szintén hagyjuk függőben. A kontroverzia ténye azonban feltétlenül regisztrálandó és folyamatosan szem előtt tartandó.

Elérkeztünk immáron arra a pontra, amikor az eddigiek alapján összképet kellene adnunk és javaslatainkat megtennünk. Az előbbire – természetesen – nem vállalkozom. Az összkép lényege ugyanis éppen az, hogy összefoglalhatatlanul bonyolult és összetett. Épp ezzel kapcsolatosak lennének viszont javaslataim.

Minden olyan esetben, amikor a dolgok reménytelenül összezagváltattak vagy ilyennek tűnnek, jó az alapokhoz visszanyúlni, azokhoz a tényekhez, amelyek még kétségek, kétségbevonások nélküliek. Tehát! Ma erősek, státusukban biztosak a könyvtárak is, a kiadók is. Megvannak, meglehetnek egymás nélkül is, nem kell, nem is szükséges egymásra tekintettel lenniük. És ez jó. Csak olyan együttműködésekbe kell bocsátkozniuk, amelyek kétségkívül saját érdekeiket szolgálják. Nincs szükség kompromisszumokra, támogatásokra, jótékonykodásra, karitászra. Nyilvánvaló, hogy a kiadók mozgatórugója a profit. Nem feltétlenül a könnyen, kockázat nélkül elérhető, biztos profit, bár persze ez az első és alapvető, hanem a másilyn. Már csak azért is, mert az első ajtót minden kiadó elérheti, ehhez sem igazi szakismeretre, igazi marketingre, igazi leleményre nincs szükség, éppen ezért mindenki rástartolhat és rá is startol. Az extraprofitot kell megcélozni, a szónak persze nem közgazdasági értelmében, hanem közhasznúlag. Vagyis azt a profitot, amely a résekben, leleménnyel lelhető fel. És itt nyílik lehetőség arra, hogy az ösztömegükben sem, külön-külön pedig kivált nem nagy piacot jelentő könyvtárakra ügyeljenek a kiadók. A speciális kívánalmakat kell és lehet így megcélozni. Apránként belőni azt a köztes területet, amelyről az aluljárós és az exquisit igények közti résről szólva beszéltünk. A könyvtárak érdeke persze az, hogy hangosan és érthetően jelezzék igényeiket. E jelzés történhet úgy is, hogy maguk kezdenek az igényeik szerinti művek kiadásába – megtehetik. Persze azzal a hátsó gondolattal, hogy a jelzéseket veszik az „igazi” kiadók, és átveszik, leemelik róluk ezt a tevékenységet. De persze vannak a jelzéseknek más, egyszerűbb és célravezetőbb útjai-módjai is. Mindenekelőtt a szakismeretet kamatoztatók. Amit a szellemi elit kívánalmairól, a „menő” törzsanyagokról, az újabb paradigmák régi műveket kívánatossá tevő voltáról szoltam, itt jönnek be a képbe. Ez a féle tájékozódás, tájékozottság kollektív bölcsességet tételez fel.

Tán nem túlzás, ha azt állítom, hogy ez a bölcsesség megvan, természetszerűleg otthonos a könyvtárakban. Ezt a bölcsességet felmutatni a könyvtárak dolga, kiaknázni, megvenni (nem föltétlenül pénzért) a kiadóké. A „rongyos könyvek” lajstroma után ilyenféle bibliográfiák sokaságára van, lenne szükség. Réges-régo óta nevük is van az ilyesmiknek. Úgy hívják, hogy dezideráta-jegyzékek. Persze nem egy „központi” jegyzékre van szükség, hanem sok és sokféle jegyzékre, jegyzékek hatalmas korpuszára. Készülhetnének ezek spontán is, a könyvtári állománygyarapítási munka szükségszerű és profi melléktermékeként, de – mondjuk – a KMK (Könyvtári Intézet) viszonylagos rendszerességű és persze a terep indukációit összefoglaló-hasznosító produktumaiként is. És persze szükség lenne arra, hogy a kiadók tájékozódhassanak a könyvtárak nem távlati, nem a fenti értelemben vett deziderátumairól, vásárlói szándékairól és lehetőségeiről. Ezt nem feltétlenül a könyvtáraknak kellene kezdeményezniük. Ez a kiadói piacukat, marketing része, de persze a könyvtárak, saját érdekükben, elébe mehetnének a megkereséseknek. Az már a könyvtárak érdeke, munkájuknak szerves része, hogy tájékozódjanak, nem a megjelent könyvekről – ez az MNB Könyvek Bibliográfiája és az Új Könyvek révén talán optimálisan biztosított –, hanem a kiadói tervekről. Annál is inkább, mivel e tervek bizonyos anarchiát mutatnak, persze szükségképpen. Nem egy mű kiadására vagy újrakiadására több kiadó is vállalkozik (ilyen anomáliák voltak a frissen felfedezni vélt Huizingával, ilyennek látszik Pauler Bevezetésének esete, nagyon bízom benne, hogy több kiadónak is eszébe fog jutni, hogy a valóban nagy magyar filozófus, Böhm Károly főművét, a három kötetes Az ember és világát sürgős szükség kiadni). Erről az állománygyarapító könyvtárosnak tudnia szükséges. Hogy ez miként valósítható meg, az rejtély. A terv nyilván üzleti titok is. Valami kiszivárogtatás azonban szintén lehet üzleti érdek. A megoldás legyen, lehetne a kiadók szakmai szervezetének a dolga.

Készülve erre a mai megszólalásra, természetesen a szakirodalomhoz fordultam, adatbázisokban kerestem. Két tanulságát szeretném ennek a keresésnek Önökkel megosztani:

- az első: a külföldi szaklapokban a könyvtárak és kiadók témáról szinte minden európai országból és a tengeren túlról is „a hiányzó összhang” című vagy legalábbis ilyen jellegű írások jöttek elő; *de voltak és vannak*;
- a második: a hazai szaksajtó – most a könyvtárira gondolok – nem érdeklődik a téma iránt, a könyvkiadók, könyvterjesztők viszont nem publikálnak semminemű együttműködésről, nemigen hiányzik nekik a könyvtári vásárló. Üdítő kivétel a Könyvhét című kétheti lap, amelyben Havas Katalin is megszólalt nem oly régen.

*

Nyilvánvaló, hogy előadásom sem a helyzet feltárásában, sem a javaslatok megtételében nem vállalkozhatott többre, mint a téma megpendítésére, az öt árnyékba borító felmérések és helyzet-feltérképezések, valamint a rájuk építő, belőlük kiinduló tervek, koncepciók és projektek méltatlan kiváltója szerepére. Amit talán, remélhetőleg, kiválthatok, s ami persze jó lenne, ha közkinccsé válna. Erről, a 3K egyik szerkesztőjeként, szívesen gondoskodnék is.

Győri Erzsébet